

## UTÓSZÓ

### SZENTELEKY KORNÉL, AZ IFJÚ ÍRÓ

A fiatal Szenteleky Kornél írásainak sora, mai tudásunk szerint kisregényével, a *Kesergő szerelemmel* kezdődik. A regény kiadását általa ajándékozott példányaiba gondosan jegyezte be, hogy „írta 1914 távoli tavaszán”, s egy lehetséges új (immár harmadik) kiadás esetében címváltoztatásra is gondolt, mert akkor az *Egy fáradt szív szerelmei* címet kapta volna regénye, amely — kétségtelenül — harmonikusabban illeszkedett volna e pályaszakaszban keletkezett írásainak hangulatába. Bizonyára voltak zsengei, s talán csak adatok hiányában nem ismerjük első publikációit, a pályakezdés fontos dokumentumait. Bisztray Gyula állította Szenteleky Kornélról, az irodalomszervezőről írott tanulmányában, hogy az 1910-es években „finom hangulatú verseket írogatott a fővárosi folyóiratokba és napilapokba”, az elsőéves orvos pedig „elbeszéléssel és kritikával is kísérletezett”. Felsorolja a lapokat is, amelyekbe állítólag Szenteleky írt, cím szerint az *Új Időkbe*, a *Pesti Naplóba*, a *Magyarországba* és a *Virradatba*. Ezeknek az írásoknak eddig nem sikerült nyomára bukkanni, de az 1914-es regénye bizonyítja, hogy már tapasztalt íróként dolgozott, mert a *Kesergő szerelem* nem a kezdő munkája, hanem a határozott karakterű fiatal íróé, akinek megvan a sajátos világa, van mással össze nem téveszthető stílusa, még ha a kutató tekintet gyorsan felismeri az író mögött Krúdy Gyula árnyát, a megértő kritikus pedig arra a romantikus lelkiségre gyanakszik, amely oly termékenyítően hatott a századvég és a XX. század első

évtizedeinek egyes íróira. Eredeti tehát a szerep, aminek produktivitása kétségtelennek látszik, és időszerű is a lelkeség, amelyet kifejezett a világháború éveiben, s amit tovább képez majd az 1920-as években, az elvágyódással és a nosztalgiákkal helyhez kötve sajátos jelentést is adott neki a világhoz való viszonyulás kifejezésére.

Akik Szenteleky Kornél e korai, a megírása után négy évvel az olvasó szeme elé kerülő regényéről írtak, a lírikust említik, és a „rafinált, álmotag szépségek” rabjáról beszélnek (Kállay Miklós), illetve arról a „dandys eleganciájú” fiatal férfiről, akinek alakja ott van a „költészet finom fátyolán át” látott városképben, a Zombort megörökítő „helyi színekben” (Herczeg János), amelyek a regény írásának idején a békés kisváros részleteit hordozzák, és jelentik, hogy amikor megjelenik a mű, szépírói dokumentummá, egyben pedig emlékké, az úgynevezett „boldog békeidők” emlékévé változzék át.

Nem szokványos Szenteleky Kornélnak ez az irányválasztása: abba a körbe lép, amelyben Krúdy Gyula is mozog, egyben olyan időszakról van szó, amelyben a harsabb expresszionista prózahang vagy a Maupassant novelláiban megismert modor volt az elfogadott, és amikor szerették, ha az emberi-társadalmi problémák hangosan, erőszakosan szólalnak meg. Szenteleky Kornél az anakronizmusnak a benyomását kelti már 1918-ban, még inkább 1920-ban, amikor is regénye könyv alakban jelenik meg. A *Kesergő szerelemben* ugyanis a lírai hangulatrajz az uralkodó, és érthetően a Z.-beli epizódok készültek biztosabb mozdulatokkal. Ezekben az evokatív hangzás maradéktalanabban érvényesül, és jól kivehető mögötte az írói viszonyulás is, amely Szenteleky egész munkásságát jellemzi nemcsak 1918–1919-ben, hanem később is. A Szenteleky-próza líraisága természetesen nem öncélú sem a *Kesergő szerelem* lapjain, sem főképpen A Hét Saison

rovatában megjelent írásaiban, amelyek a prózavers felé vannak közeledőben. Lélekmegmutatás ez, de egyben az „adott világ” képeinek érzékletes rajza is: érzelem- és szociológiai metszet egyszerre.

A korai kisregényben e két elem ötvözete nyilvánvalóan még nem tökéletes. A budapesti epizódokban a lírai hangulatrajz az uralkodó, s ebben konstruálódik a regénytörténet is, míg a Z.-ben, a vidéki városkában játszódó jelenetek, mintegy amazok párhuzamában, a történet természetesebb jellegét mutatják, s a líraiság is a maga teljességében van meg benne. A majdnem arányosan két részre váló regény tehát nemcsak két világot (a pestit és a Z.-belit), hanem két főhőst (két Lengváryt) is megmutat: a pesti „kissé gyáva, kissé bátortalan”, a Z.-beli „erős vággyal és szelíd daccal” szeret, ám a beteljesülés elől itt is megszökik. „Furcsa szomorúság” tartja rabságban, s ez nem pusztán hangulat immár, hanem társadalmi jelentést is hordoz. A hősnek nincs helye a világban, nincs cselekvésének tere sem, mert a cselekvést jelölő fogalom is időközben jelentésbeli módosulást szenved. Már csak álmodni van módja a *Kesergő szerelem* hőségének, mást nem is tehet 1914-ben (még inkább 1918-ban), mint azt, hogy Byron *Manfrédjára* hivatkozzék a mű mottójában a szerző, vallva, hogy az ember a „félelem s idő bolondja” — fél a haláltól, az idő pedig múlik, jönnek-mennek a napok. Byron *Manfrédja* a mottóban, Puskin *Anyeginje* Lengváry kezében — jelképi erővel bíró adaléka a regénynek. A romantikának ezek a sokat forgatott imakönyvei azonban nem a világból való kivonulásról beszéltek, és Lengváry is az álmok segítségével a kurtának tudott valóságát toldja meg ezekkel az olvasmányokkal. Különben pedig a regény második, Z.-ben játszódó epizódjaiban az író nem pusztán a „málnavörös alkonyok”, és szerelmi álmodozások halk szavú poétája, aki a Kisfaludy-rokonság jogán választja regényének a *Kesergő szerelem* címet,

hanem valóságismerő is — a honi mikrovilág kitűnő ismerője. Különbözik a hős a századvég embere, aki az *Anyegin* mellett E. Th. A. Hoffmant, Béranger-t, de Ooscar Wilde-ot is olvassa, filozófusa Schopenhauer, a fülében pedig Wagner és Leoncavallo muzsikája zeng. Hogy az írónak a világ kettősségéről is konkrét képzetei vannak, természetesen tehát. Szenteleky az 1910-es években éppen úgy a kettősségek ellentéteiben gondolkodik, mint gondolkodik később is, amikor is az antagonizmust létrehozó tényezők változnak meg — a képlet egy és ugyanaz marad. Az ősminta pedig a *Kesergő szerelemben* születik meg:

„Lomhán, álmosan múlik, vonaglik a ma, alig várod, hogy az alkony jöjjön, és alvással eltöltött éjszaka, titokban és balgán vársz, remélsz valamit a holnaptól, a szürkén, nehézkesen hömpölygő idő talán megáll egy pillanatra, hogy aztán sebesen omoljon tovább, felvilan a bizonytalanság kacér köpenyegébe burkolódzó jövőben...”

A *Kesergő szerelem* érzésköreiben, képvilágában együtt van Szenteleky Kornél már-már teljes képzet-kollekciója: ennek a regénynek a burkában már ott van minden gondolat, szín, hangulat, amely az elkövetkező években, a következő másfél évtizedben szírmait bontja majd. És nem csupán a „tisztességes poétikai formák nélküli” prózaversekben, ahogyan az *Ugy fáj az élet* bevezetőjében meghatározza majd kedves, lírai lelkületéhez szabott prózaformáját, amelyet 1918-ban szeretett meg, s az akkor írottak közül többet át is mentett az *Ugy fáj az élet* írásai közé. A könyvkritika, a krónika is lírával telítődik nála. Mintha a fiatal Tóth Árpád versstílusa támadt volna itt fel újra: az író „előkelő jegyei”-vel lép fel A Hétben. Hasonlaltai pompázóak, pedig csak egy kurta könyvismertetés, Herczeg Ferenc egyik könyve (*Tűz a pusztán*) a tét. Ne gondoljuk azonban, hogy valami átmeneti, ifjontian a választékosággal kérkedő, s majd levetkező

szertelenség ez: Szenteleky Kornél stílusát általában minősítő jegyekről van szó, hiszen később sem mond le szívéhez nőtt hasonlatvirágairól. Az író — szerinte — „diszkrét drága ékszer”, a „smaragd zöldje”, „drága ékszer”, illetve „komoly, nemes ötvös”. A hasonlatokat pedig szinte versengve futtatja. A por például „oly finom, mint az alkonyat homálya”, a tenger „szürke volt és csendes, mint német utazó kedélye”, s az idő is „hüvös, barátságtalan volt, mint gyomorhajos nyugdíjas kedélye”, és egy regénytörténet is lehet „súlyos és szomorú, mint a kapualjban gubbasztó sötétség”. Ha pedig utazásról van szó, akkor nem csupán Párizs a végállomás, hanem lehet az egy „óflamand városka” is, teljességgel a szecessziós ízlés szellemében!

Sok az életrajzi elemnek tartható mozzanat Szenteleky e korai írásaiban, mintha az emlékező mindig készen állna, hogy autentikus gesztuslenyomatot készítsen. Ahogyan felsorolja a békebeli utazások báját, az „állandó helye” a Szenteleky-írásoknak. Lelkünkben, írja, „fájdalmasan fakulnak a távoli tájakért, idegen arcokért vonagló vágyak”, hogy az utazás fogalma szülőföldre való emlékezés, képzeletbeli utazás képeivel egyenlítődjék ki. S ha elbeszélést ír, akkor is a régi, még szépnek hitt teljesség eltűnéséről, pusztulásáról beszél. A háború után, az 1920-as években csak tovább mondja, amit a háború utolsó éveiben közölt. Például így: „Oly sivár minden, ami a jelenből kínálkozik.” S újra és újra a sóhajszzerű kiáltás: „Mennyi langyos szépség, bágyatag poézis, aranyporú melankólia!” A részletekben tobzódik, és nem Pest a világa, ahol él, hanem a vidék, ahol egykoron „zsíros disznótorok, maskarás farsangok” voltak. Leszögezhető azonban, hogy nem öncélú az ő múltidézése: világtörténelmi okát tudja és adja, nevezetesen, hogy háború van, az egyetemes rontás dühöng a világban. A Török Gyula regényéről szóló kritikájában ott a magyarázat is: „A régi, gondtalan világot... sohasem lehet elégszer meg-

írni és elsíratni, mindig friss szépséget és friss fájdalmat találni az emlékezésben, amely a jelen sivár, zavaros, pénzzel és parvenüséggel, tudáskossággal megközönségességgel fertőzött világában simogató, lélekemelő vigasztalás." Egy másik írásában a ma cinikus józanágát emlegeti, mint amikor „szent Clementina legendájába vaskosan kacag bele a mának páva-asszonya". Ugyanott a „valóság fagyott fényét, kegyetlen kopárságát" említi. A világháborút Szenteleky írásaiban nem naturalista vaskossággal, expresszionista lázas nyerseggel örökíti meg. Nála lelki lenyomatait találjuk, s lírai hév az, ami magasra szökken. Elannyira, hogy van pillanat, amikor a Szenteleky-próza versbe megy át, annak zenéje szólal meg:

„Ősz van, hervadás, betegség, pusztulás van, országok hullanak el, hagyományok dőlnek az enyészetbe, ősi fogalmak foszlanak szét a semmiben...

Mintha a világ fenséges, félelmetes ősze köszöntött volna be, mintha emberek, világok, határok, hatalmak, tervek, testek, térképek, tiszteletok, törvények, tulajdonok enyészete zokogna a rezedaillesatú, betegszagú levegőben" (*A divatos halál*).

Ha konkrétabb, akkor azt mondja, hogy a háború az „üröm, a könny és a vér ideje", és János Jelenésiből idéz, hogy az immár négy éve tomboló pusztulást megjelölje.

Am Szenteleky Kornél nem csupán a közelmúltjának az írói elkötelezettje, a legtöbb, az idősokban keletkezett novellája is történelmi karakterű, és szól többek között Szent Margitról, akit a cseh király kér meg, és Mohács atmoszférájáról, a Budán szorongó királynéről, aki a csatavesztés hírére menekülni készül, s írja ezt a novellát Krúdyhoz méltó felfogásban!

Hogy mennyire egységes Szenteleky Kornél ízlése, irodalomfelfogása, világhoz való viszonyulása, azt kritikáinak a szépprózájával rokon vonásai bizonyítják talán leginkább. Mérföldje ezt mind rokonszenvein,

mind pedig jellemzéseiben. Meglepő lehet, hogy azok is szerepelnek kritikáinak listáján, akiket az új magyar irodalomtörténet-írás a konzervatív irodalmi irány képviselőiként tart nyilván, így Herczeg Ferenc, Tormay Cecil és Surányi Miklós is. Surányi Miklóst „súlyos, erős tehetségnek” tartja, *A trianoni pápa* című regényét (A Hét közölte folytatásokban!) „komoly történelmi regénynek” nevezi, *A szent hegy* címűt pedig egyenesen a klasszikus jelzővel minősíti. Valójában azonban Török Gyula művészetének elkötelezettje Szenteleky Kornél, s az írásaiból áradó rokonszenv arra mutat, hogy a két író közötti kapcsolat intenzív lehetett, s egyszer talán ennek tárgyi bizonyítékai is előkerülnek majd. Ír *A porban* és *A zöldköves gyűrű* című regényekről, s búcsúztatja egy harmadik írásában a korán elhunyt Török Gyulát. Rokon lélekkel találkozott ugyanis Szenteleky Kornél, amikor *A porban* kapcsán a következőket írhatja: „A falu önző, hortyogó lelkét látjuk, az emberek mohos koponyája, szűk látóköre, otromba, parasztos világnézete, bamba, vad vigyorgása jelenik meg előttünk.” *A zöldköves gyűrű* kapcsán az emlékezés témájáról értekezhet, s a már idézetten kívül hadd jegyezzük fel, hogy „vigasztalóan szépnek” mondhatja, mert „valami elégtételt, valami szelíd gyönyört érzünk a mulandóság igazságtalanságában”.

Más kritikáiban a magyar kisvárosról beszél, amely aranybányája az elbeszélő prózának, leszólhatja kora drámairodalmát, amelyben nincsenek „tisza drámai értékek”, s a devalválódott ízlés korában nincs is szükség a komoly drámára. De dicséri Kassák Lajos naturalista regényét, a *Misilló királyságát*, éppen a „kegyetlen, lúdbőrös naturalizmusa” miatt, és A Hét védelmében az Andor Józseffel polemizáló cikkében is vállalja a naturalizmust, s nem retten vissza attól sem, hogy Móricz Zsigmond nevét dobja az arénába: „A Hét írói közül ki ír, vagy ki írt valaha is pornográfiát?”

Egyikük sem volt olyan szabad szájú, mint Móricz Zsigmond, aki pedig az Életben kezdte el értékes munkásságát." A polemikus pedig már-már rettenthetetlen, például amikor a számára nem rokonszenves Balázs Béláról kell nyilatkoznia, és amikor Lukács György ellen támad annak a Balázs Béla védelmében írott könyve kapcsán: „Nehézkes, bágyasztó, émelyítő okoskodás cammog, támolyog végig e könyvön, mindent menteni, magyarázni, elemezni akar, de a sok zavaros hasonlat, a magyartalan írásmodor egy világos, értelmes gondolatot sem vetít elő...” Még ezek is Szenteleky Kornél irodalomértését dokumentálják, megjegyzései pedig esztétikai felkészültségéről vallanak — ezekkel lép át az 1920-as évekbe, amikor majd a jugoszláviai magyar irodalom vezéregyéniségévé, egyben ítélőbírájává is válik!

*Bori Imre*